

# צאצאי האנוסים בניו מקסיקו ותופעות מורשתם: עיון מתודולוגי

רינה לוי מלמד

בעת האחרונה התעורר ויכוח חריף בנוגע לזהותם היהודית של צאצאי האנוסים השוכנים כיום במדינת ניו מקסיקו (New Mexico) שבארצות הברית.<sup>1</sup> עיקרו של הוויכוח הוא בתחום הפולקלור והאתנולוגיה אך גם בתחומים נוספים, וניתן לראות את אותותיו בכתבי עת אקדמיים ובעיתונות, ואף באינטרנט. מטרתי במאמר זה היא לתאר את הממצאים שעוררו את הוויכוח, לשבץ את התופעות הנידונות בהקשר היסטורי הגיוני, להציג את עמדות החוקרים ולהסביר את הגישות הללו.

## "התגלית"

בנובמבר 1990 התפרסם מאמר בעיתון *New York Times* על תגלית מרגשת: במדינת ניו מקסיקו אשר בדרום מערב ארצות הברית, ישנן כאלף וחמש מאות משפחות, שבניהן מתוארים כצאצאים של אנוסים שהגיעו למושבה הספרדית שנקראה "ספרד החדשה" (מכסיקו) במרוצת המאות הט"ז והי"ז.<sup>2</sup> המידע הנסתר הזה, שהיה שמור היטב בקרב קהילה זו במשך למעלה משלוש מאות – או אפילו ארבע מאות – שנה, נחשף ל"היסטוריון המדינה", ד"ר סטנלי הורדס, שרכש את אמונם של אנשים אלה בשנת 1982, כנראה בזכות בקיאותו בהיסטוריה של קהילת האנוסים שנוצרה במכסיקו במאה הט"ז.<sup>3</sup> אחת התוצאות המעניינות של התגלית היתה היווצרותן של "חברות" של "יהודים שבסתר" (crypto-Jewish societies) במערב ובדרום מערב ארצות הברית, כגון בערים פורטלנד (אורגון) ודנוור (קולורדו); ועוד.<sup>4</sup> נדפסו עלונים, אורגנו כנסים (גם בארצות

- 1 תופעה זו אינה מוגבלת לניו מקסיקו בלבד, ואפשר לכלול בה גם אוכלוסיות הגרות באריזונה, בקולורדו ובטקסס, ובעצם בכל רחבי דרום מערב ארצות הברית.
- 2 ראו טליק, עמ' 30. בארצות הברית נהוג להשתמש במונח the Southwest לאזור דרום מערב ארצות הברית, ולהלן יופיע במקומו המונח "דרום מערב".
- 3 ראו הורדס, עבודת דוקטור; הורדס הודרך על ידי ריצ'רד גרינליף. העבודה מדישה את פעילותם הכלכלית של אנוסי מכסיקו ואת הנסיבות שהביאו לפעילויות פתאומיות של האינקוויזיציה שם.
- 4 החברות מכונות בשמות כגון אלה: The (National) Society for Crypto-Judaic Studies and The Hispano Crypto-Jewish Research Center in Denver. ב' באוגוסט 1998, פורסמו באינטרנט הודעות על שתי חברות נוספות: הראשונה, The Society for Crypto Judaic Studies, מפרסמת

הברית ובבלמונטה (Belmonte, פורטוגל) וקמה רשת של מזדהים ותומכים. בין המתעניינים באוכלוסייה זו יש הרוצים לחקור אותה ולפרסם על אודותיה במסגרות עממיות (כולל טיולים מאורגנים לאזור) ואקדמיות; יש השואפים לגיירם (מעטים אכן התגיירו), ויש הרוצים לקבלם בחזרה לחיק היהדות כמות שהם, ועוד.

התפתחויות אלה גרמו למבוכה בקרב אותם צאצאי האנוסים. צאצאי האנוסים לא היו רגילים להתנהג כיהודים בפרהסיא, וחשיפתם עוררה בקרבם קשיים רבים, כגון פילוגים בתוך המשפחה והקצנה של עמדות אישיות.<sup>5</sup> אנתרופולוגים וחוקרים אחרים החלו להתעניין בנושא, לתכנן תכניות אקדמיות ולפרסם על אודותם יותר ממה שהופיע עד אז בכתבי עת העממיים<sup>6</sup> – התגלית עוררה תשומת לב והדים בעלי עוצמה מסוימת.

## רקע היסטורי

אפשר להצביע על כמה תקופות שבהן הגיעו "קונברסוס" (conversos) לניו מכסיקו, אך קשה מאוד לדעת אם אלו שמרו על יהדותם בסתר או לא. גל גדול של מהגרים כאלה הגיע למכסיקו במאה הטיז, והם חיו בה בשלווה עד שנת 1585. מספר המהגרים מפורטוגל גדל, לאחר איחוד ספרד ופורטוגל (בשנת 1580), שהביא לפעילות מוגברת של האינקוויזיציה בפורטוגל. למהגרים אלה היה, כנראה, ידע רחב יותר ביהדות מזה של ה"קונברסוס" שקדמו להם. מסתבר שעובדה זו הגיעה לידיעתם של חוקרי האינקוויזיציה, והם פתחו בחקירות וערכו כמאתיים משפטים בין השנים 1585-1601.<sup>7</sup>

באותם ימים יצאו ממכסיקו מספר משלחות לכיוון צפון (לימים מדינת ניו מכסיקו שבארצות הברית), בעיקר לחיפוש אחר זהב או כסף. בשנת 1590 יצא סגן המושל, ללא רשות, לצפון ניו מכסיקו עם כמאה ושבעים איש; הורדס מניח שהיו ביניהם כאלה שרצו לברוח מן האינקוויזיציה.<sup>8</sup> למנהיגי משלחות אלה היו encomiendas, כלומר מענקים של קרקע, עם זכויות לשעבד את הילידים. ב־1598 יצא המושל חואן דה אונֶיטָה (Juan

- עלון בשם "הלפיד" (Halapid). חבריה הצהירו: "יעדי החברה הם: לטפח את מחקר היהודים שבסתר ממוצא איֶבְּרִי, וכן להביא לשיתוף של מידע ורעיונות בדבר התפתחותה של אוכלוסייה זו בימינו" (תרגום שלי, רל"מ). החברה השנייה פועלת מתוך ספריית הקונגרס בושינגטון הבריה. קריאתה למשתתפים מעניינת ביותר: "קיימת רשימה חדשה למען אנשים החושבים, היודעים או החוששים שהם יודעים על צאצאיהם של היהודים הספרדים והפורטוגלים שנאלצו להתנצר כדי להישאר בחצי האי האיֶבְּרִי, וכן למתעניינים באלו... הרשימה נקראת 'אנוסים'... אם הנך מאמין שאבותיך היו יהודים איֶבְּרִים, אנא הצטרף אלינו!" (תרגום שלי, רל"מ).
- 5 בבבלמונטה, ובקהילות שכמותה, יצאו חבריהן מחיי סתר לאחר מאות שנים. חלק מחברי קהילה זו התגיירו לאחרונה וחלקם לא התגיירו.
- 6 ראו, למשל, בכתבי עת יהודיים דוגמת *The Jewish Monthly* [של בני ברית], דצמבר 1989 ואוקטובר 1991; *Echoes of Sepharad*, אוקטובר 1991.
- 7 ידוע המקרה של לואיס קרבחל (Luis Carvajal), שהיה אחיין המושל בספרד החדשה, והיה קונברסו – ראו: כהן; ליבמן.
- 8 הורדס, האינקוויזיציה, עמ' 213-214.

(de Oñate) עם 135 אנשים – מסתבר שהיו ביניהם צאצאים של יהודים, שהצטרפו אליו כדי ליצור את המושבה הקבועה הראשונה בניו מכסיקו.<sup>9</sup> למרות התנאים הקשים, הם נהנו מן העובדה שהיו מעט מאוד כמרים בסביבה.<sup>10</sup> התקופה הבאה, בין השנים 1610–1642, היתה שקטה עבור אנוסי מכסיקו וסביבותיה, במיוחד בנוגע לפעילות של האינקוויזיציה, ואין רישום של תיקים או תהליכי חקירה בתקופה זו.<sup>11</sup>

בשנים 1642–1649 שוב ייחד בית הדין האינקוויזיטורי את תשומת לבו לצאצאים של אנוסי פורטוגל שגרו בספרד החדשה. פורטוגל התנתקה מספרד בשנת 1640, וכתוצאה מכך הוטל ספק בנאמנותם של כל המתיישבים במכסיקו שמוצאם היה פורטוגלי. אהדתו של אסקלונה (Escalona), מושל מכסיקו דאז, לתושבים אלה לא פעלה לטובתם – אדרבה, השלטונות הדיחו אותו ועצרו למעלה ממאה אנוסים, ושלושה עשר מתוכם הועלו על המוקד. עד לשנת 1647 נעצרו כמאה ושלושים אנוסים, שרובם השלימו עם הכנסייה ונשארו בעושים שונים. העונש הנפוץ ביותר היה הגליה, אך ניתן להוכיח כי כשבעים וחמישה אחוז מן הנענשים האלה מעולם לא עזבו את המקום!<sup>12</sup>

לא ידוע על פעילות נוספת של האינקוויזיציה אחרי 1601, המתייחסת למתייחדים במכסיקו עצמה או בניו מכסיקו. אפשר שה"שקט" מדומה, ואינו אלא השתקפות של השמדת מירב התייעוד בשנת 1680, בעקבות מרד שבט הפואבלו (Pueblo) נגד המשטר הקולוניאלי בסנטה פה (Santa Fe), מרכז ההתיישבות הקולוניאלית בדרום מערב.<sup>13</sup> בין אם התושבים נהנו מתקופה של שקט ובין אם לאו, בשל שתיקת המקורות פחתו העדויות על שהתרחש באותם ימים. לפיכך, קשה לאמת את סיפורם של אלו הטוענים היום שהם צאצאיהם של אותם מתיישבים, ושהם ואבותיהם שומרים על קשר ישיר למסורת המתייחדים.

## תופעות המורשת

כיצד ניתן לקבוע סימנים מזהים לצאצא של מתייחד? שולמית הלוי סיווגה את המידע שהגיע אליה כ"מנהגי משפחה הניתנים להסבר באופן סביר כמנהגים ממקור

- 9 שם, עמ' 214.
- 10 הרננדס, עמ' 414. היו שלושה גברים שנתבעו על ידי נזירים דומיניקנים בשנת 1528. גרינליף טוען שבדרך כלל הניחו השלטונות לקונברסוס, אלא אם כן הם הציבו בפומבי אתגר לסמכות הכנסייה או המדינה – ראו גרינליף, עמ' 266.
- 11 הורדס מתייחס לאווירה האוהדת ולשיגשוג הכלכלי ששררו בתקופה זו – ראו האינקוויזיציה, עמ' 208–209.
- 12 לרקע היסטורי ראו: הרננדס; ביבלניק; מגד; הורדס, עבודת דוקטור; הורדס, האינקוויזיציה. אני מבקשת להודות לד"ר פנחס ביבלניק אשר נתן לי עותק אישי של עבודת הדוקטור של הורדס.
- 13 אין ספק שההתיישבות סבלה כתוצאה מן המרד – ראו: הרננדס, עמ' 413–416; אטנסיו והורדס, עמ' 9.

יהודי<sup>14</sup>: לפיכך, מנהגים אלה ממוינים על פי מה ששמעו המידענים על עברם, זהותם ואורח חייהם. לשיטתה, מדובר בשלוש קבוצות: בקבוצה המובחנת ביותר נימנים אלה שסופר להם שבני משפחתם היו יהודים, ואשר לאחר מכן קיבלו הדרכה כיצד לנהוג כיהודים; בקבוצה מובהקת פחות נימנים אלה שסופר להם שהם "מיוחדים" ושבני משפחתם קיימו מנהגים עתיקים; הקבוצה העמומה ביותר היא של אלה שנכחו לדעת שהם "שונים"<sup>15</sup>. ברור שיש קשיים בהגדרת קבוצות אלה ותכונותיהן בצורה כזאת: מה הוא "הסבר באופן סביר"? מי מחליט אילו מנהגים, מבין המנהגים שדווח עליהם, הם אותנטיים ואילו אינם כאלה? הלוי לא כללה דיווחים על הנהגה לקבור מתים סמוך לפטירתם, לכסות מראות בבית האבל, לנהוג מנהגי אבלות במשך שנה תמימה, ולהניח אבנים קטנות על המצבה בבית הקברות. היא נמנעה מכך מפני שמנהגים אלה נפוצים באזור ניו מכסיקו גם בקרב נוצרים. אף על פי כן, חוקרים אחרים חוזרים ומזכירים את הנחת האבנים הקטנות על המצבה כמנהג יהודי מובהק, וכן לגבי כיסוי המראות בבית האבלים.<sup>16</sup> הדלקת נרות בערב שבת נזכרת בראשון של רשימות רבות של מנהגים הנחשבים על ידי מרבית החוקרים ל"יהודיים". אין תימה בכך, שכן מעשה זה הופיע בתדירות גבוהה גם ברשימות התובעים במשפטיהם של מתייהדים בחצי האי האיברי. חוקרים רבים מונים רמה מסוימת של שמירת כשרות, החל בהימנעות מאכילת בשר חזיר ועד להפרדה בין כלים חלביים ובשריים או לניקור של גיד הנשה. גם מעשים אלה דומים להאשמות התובעים בתיקי אנוסים שנחשדו כמתייהדים. לפעמים צוין שאנשים אלה נוטלים את ציפורניהם וקוברים או שורפים אותן; ברור שמעשה זה נובע מן ההלכה.<sup>17</sup> לעומת זאת, מנהג אחר הוא לטאטא את הלכלוך, בערב שבת, למרכז החדר, במקום לטאטא אותו מן הבית החוצה בעד הדלת הראשית, כדי שאיש לא יבחין בכך שמכבדים את הבית לכבוד שבת; נוהג זה נחשב כסימן למתייהד, אף שאין לו שום זיקה להלכה.<sup>18</sup>

שבת ומילה נימנו על ידי הורדס עם המנהגים ה"יהודיים", אך בקטגוריה זו נימנה גם השימוש ב"pon y saca", צעצוע הדומה לסביבון של חנוכה. הבעיה היא שאין לצעצוע זה תקדים במסורת הספרדית, ודומה שהמשחק לא היה מוכר ליהודים ממוצא ספרדי או פורטוגלי לפני העת החדשה – אדרבה, בני הקהילה האשכנזית נהגו לשחק בו, ונקל לפרש שהמקומיים נחשפו לצעצוע באמצעותם; ובוודאי שקשה להתייחס לשימוש בסביבון כאל ראייה למורשת של מתייהדים!

אחת הרשימות הארוכות של "הוכחות" לנוכחות יהודית בקרב הילידים בדרום מערב היא זו של הרנגדס, המייחסת לעצמה מוצא אנוסי. רשימתה אינה עקבית, ובאים בה

14 הלוי, עמ' 69.

15 שם, שם.

16 ראו הורדס, דו"ח, עמ' 137.

17 בבלי, מועד קטן יח ע"א; נידה יז ע"א.

18 ש' אסף טוען שהיה זה מנהג קדום בספרד ובפורטוגל, הנובע מכבוד למזוזה, ושחוקרי האינקוויזיציה בפורטוגל האשימו את האנוסים בעבירה זו – ראו "אנוסי ספרד ופורטוגל בספרות התשובות", ציון, מאסף, ספר חמישי (תרצ"ג), עמ' כא והערה 4.

מנהגים יהודיים ברורים יחד עם מסורות ומנהגים שקשה להניח שהם יהודיים. ברשימה המסורתית יותר מופיעים el Día Grande (ראש השנה), מודעות כלשהי ליום הכיפורים, רחיצת מצעים והחלפתם לכבוד השבת "הקדושה", בניית פקתות קטנות בסתיו (בדומה לסוכות) ביום שנקרא el día de los jacales (יום הבקתות), ואכילת לחם שלא החמיץ באביב.<sup>19</sup> הרננדס דיווחה גם על המנהגים הבאים: חובה על אשה יולדת לנוח או להסתגר במשך ארבעים יום לאחר הלידה; הנחת גופת המת ופניה לקיר; אכילת סעודת הבראה לאחר הקבורה, שמגשים בה ביצים וגבינה; אכילת בשר בימי שישי;<sup>20</sup> ומודעות כלשהי לראש החודש הירחי. בתיקי האינקוויזיציה הדגישו התובעים את המנהג של המתיהדים ללבוש חולצה חדשה או נקייה לכבוד השבת, אך הצאצאים בניו מכסיקו לובשים לבנים חדשים. הרננדס טוענת ש"נישואים אנדוגמיים נראים לה כעמדה החשובה ביותר שנקטו כדי לשמור תרבות זו במקומות נידחים".<sup>21</sup> אכן, אנדוגמיה היתה נפוצה בין "היהודים-שבסתר" במאות ה"ט"-ה"יז, ורווחה גם בין אנוסים שלא התייהדו.

ברם, להלן מובאת רשימה של מעשים מתוך הרשימה של הרננדס, שאינם ניתנים להגדרה בקלות כ"יהודיים": ההשתדלות להימנע – גם אצל ילדים – מלעסוק בספורט בשבת; רחיצה באופן קבוע; גאווה באורייות, או בחינוך בכלל; קפיצה לתוך נחל בתודש יוני. קשה גם לקבוע שילידים הם יהודים על סמך מנהגם לאכול אוכל מיוחד דווקא ביום שישי שלפני הפסחא (Good Friday) או למחרתו. כמו כן, הכינוי "שמי" איננו בהכרח תו מדויק למאכלים שהוכנו ללא שומן חזיר, לרגל חגיגות. אין זה משכנע לטעון שטקסטים מימי הביניים, שנאמרו כתפילת לילה או בעת שמירת המת, מזכירים "אורייה ספרדית", גם אם יש בהם הקבלות לקינות בלאדינו.<sup>22</sup> לא ברור איזו משמעות יש לייחס לצירוי "מגן דוד" על מצבות, או לכך שבני משפחה מסוימת אינם תולים תמונות על קירות ביתם, או אינם כורעים ברך בתפילה בכנסייה. גם השימוש בשמות מקראיים נפוצים במשפחה מסוימת אינו ראיה חותכת לזהות של "יהודים-שבסתר".

ייתכן שקיים קשר בין "היום של אסתר" ובין חג פורים המסורתי, כדעת חוקרים מסוימים, אך גם אם אין קשר כזה, שמא המשמעות המקורית של החג היהודי אבדה, אך הקשר וההזדהות עם עם ישראל נותרו בעינם?<sup>23</sup> מאידך, דומה שהשוואה של המאפה ההיספני המשולש לאוזני המן חסרת בסיס, שהרי האחרונים לא היו מוכרים בקרב יהדות ספרד. קשה גם לפרש את התופעה של מיזוג יסודות, כגון הפיכתם של אסתר המלכה ומשה רבנו לקדושים, ואף הדלקה של גרות לכבודם.

19 שני האחרונים מזכירים את סוכות ופסח אבל שונים מאוד מדמותם המקורית. המילה jacal בניב המכסיקני משמעותה בקתה אינדיאנית, המכונה wigwam, לעומת cabañuelas, הכינוי לסוכה בספרדית – ראו הרננדס, עמ' 428-429.

20 הכנסייה הקתולית דורשת הימנעות מאכילת בשר בימי שישי במשך השנה. הרבה יהודים-שבסתר התעלמו מזה ואכלו בשר בסעודת ליל שבת.

21 הרננדס, עמ' 437.

22 שם, עמ' 433.

23 הרננדס מתארת את היום הזה כחג של נשים: ביום הזה הנשים מסבירות לבנותיהן כיצד יש לבצע עבודות בית וכן כיצד לאפות אמפניידס (empañadas).

אפשר למצוא נטיות דומות לנטיותיה של הרננדס, גם בדו"חות אחרים. סיטריין כותב על סלידה כלפי הכנסייה, על איבה עמוקה כלפי כמרים ועל סגנונות בישול. אך קשה לדמיין משפט אינקוויזטורי שבו מבסס התובע את תביעתו רק על נטיות כאלה. ניידל, שותפו למחקר של סיטריין, מזכיר מנהגי תפילה וגם חברת נשים שטיפלה בנוזקים וסיפקה נדוניות: האם אלה שרידים של ימים עברו?

בדו"ח של ניידל וסיטריין יש פרט אחד מרתק. אנשים מדרום מערב ציינו שהתקיימו ביקורים של בני דודים יהודים מפורטוגל! כיצד נוצר הקשר הזה, וכיצד נשמרה הזיקה במשך מאות בשנים? הקרובים היהודים הללו זיהו, כנראה, את בני משפחתם האמריקאים, אך לא נמצאה הוכחה למגע של ממש ביניהם. מתוך כל הנסיונות לשכנע את הציבור שלאנשים אלה היו זיקות לחצי האי האיברי, דווקא בנקודה זו – בעלת הפוטנציאל הגדול ביותר – הדבר לא נבדק.

במאמר על מכסיקאים-אמריקאים (המכונים צ'יקאנוס, Chicanos) ממוצא יהודי בטקסס, טוען סנטוס, שבדומה להרננדס, אף הוא צאצא של המשפחות הספרדיות הוותיקות באזור. לדעתו, קבוצה זו התבוללה בגלל האיום הכפול של האינקוויזיציה ושל האינדיאנים, וגם בגלל תנאי הקיום הקשים. לדבריו, "היום נשאר רק זיכרון, איזו מסורת משפחתית מושתקת, שאותה כמעט שלא הזכירו באופן פתוח, וכן תכונות תרבותיות מסוימות, מנהגים, נטיות וחידות המבקשים הסבר" (תרגום שלי).<sup>24</sup> סנטוס מצביע על ביטויים של המורשת היהודית: דברי מאפה ו"לחם שמי" (pan de semita), העשוי ללא שומן חזיר, אך עם שאור, והנאכל בתקופת הלנט;<sup>25</sup> שימוש ב"רכיבים יהודיים" דוגמת צימוקים, אגוזי פקאן, שמנים צמחיים או מינרליים; אכילה של חביתות ביצי קקטוס (nopalitas lampreados) בתקופת הלנט ושתייה של תה-ינענע (de yerba buena), מיץ פירות או שוקולד במשך השבוע שלפני הפסחא או ביום הראשון של הפסחא; "שחיתת" עופות באמצעות מליקת הראש ביד, ניקוז הדם והדחת הבשר; כיסוי הידיים בכד בזמן התפילה, ועוד.<sup>26</sup>

אין ספק שלחלק ממנהגים אלה, כגון ניקוז הדם מעופות ש"נשחטו", יש זיקה להלכה היהודית. ברם, בעיון נוסף מתברר שהרבה אנשים מקומיים, שאינם טוענים לקשר עם היהדות, מקיימים מנהגים דומים, ללא קשר ניכר למורשת ספרד. אפילו אם אנשי המקום כינו את הלחם העשוי ללא שומן חזיר בתואר "שמי", מפני שגם יהודים וגם מוסלמים אינם משתמשים בשומן הזה, האם משמעות הדבר היא שכל מי שמכין אוכל מסוג זה הוא בהכרח ממוצא יהודי-איברי?

24 סנטוס, עמ' 329. קרלוס מונטלבו לרלדה (Carlos Montalvo Larralde) מתייחס אל סנטוס כאל בעל סמכות בנוגע למכסיקנים שהם "יהודים-שבסתר" בטקסס; לרלדה עצמו כתב עבודת דוקטור בסוציולוגיה באוניברסיטת קליפורניה, לוס אנג'לס, שכותרתה: "יהודים צ'יקאנואים בדרום טקסס" – ראו שם, עמ' 327.

25 Lent – ארבעים ימי תענית שנוהגים הקתולים להתענות לפני הפסחא.

26 סנטוס, עמ' 329-332.

הבעיות הכרוכות במחקרים כאלה מתרבות ככל שמצטרפים חוקרים נוספים לבדיקת התופעה. טומאס אטנסיו (שותפו של הורדס), סוציולוג המתמחה בהיסטוריה בעל פה כשיטה אתנוגרפית פנומנולוגית, מבחין בהשפעות של "יהודים-שבסתר" בחברת ה"מניטוס" (Manitos), אינדרהיספניים מהתקופה הקולוניאלית, שחלקם מסטיזוס (mestizos), כלומר צאצאים של נישואי איברים ואינדיאנים.<sup>27</sup> המרכיב החלש ביותר במחקר זה הוא הסקירה של מנהגים הנהוגים בידי "יהודים-שבסתר" מספרד וממכסיקו – לא זו בלבד שהסקירה אקלקטית מאוד, אלא שהקורא תוהה מדוע בחר אטנסיו להסתמך על מומחים שאינם בקיאים בתחום. שתי דוגמאות מתמיהות ביותר הן המנהג לצום באופן תדיר בשבת,<sup>28</sup> וכן שורת מנהגים הקשורים בדמותה של יהודית, הגיבורה מן הספרים החיצוניים. אטנסיו משתמש בביטויים כגון "תכונות יהודיות דומיננטיות", ואינו מגדיר בהירות את המושגים "נוצרים חדשים" ו"נוצרים ישנים" או "ותיקים".<sup>29</sup> הוא משתדל לספק "מתודולוגיה כדי לבדוק את החברה ואת התרבות של ניו מכסיקו, על מנת לקבוע השפעות קריפטור יהודיות".<sup>30</sup> הוא מסביר את המשיכה לפרוטסטנטיות, הנטייה להדגיש את השורשים האיבריים, דגמי הניידות, האנדוגמיה, מנהגי מחזור החיים, מאכלים וצומות, וכן מנהגים והרגלים תרבותיים המשתלבים עם תכונות המאפיינות את ה"יהדות-שבסתר".<sup>31</sup> מסקנתו היא ששרידים אלה של יהדות-שבסתר, המושרשים היטב בתרבות של מניטו, דורשים בדיקה היסטורית. כאן הקורא שואל את עצמו כיצד ניתן להעריך את הטענות האלה. מלבד זאת, אם אנשים אלה הם אכן צאצאים של יהודים-שבסתר, אף שאין להם שום מודעות לגבי מורשתם, מהי המשמעות של הממצא הזה – האם אין הבדל בינם לבין אלה שאכן משמרים מנהגים ומסורות מדורות עברו?

גיאנט ג'ייקובס היא אתרופולוגית בעלת נטיות יצירתיות; היא פרסמה דו"חות וניתוחים של עבודת השדה שלה בקרב נשים "יהודיות-שבסתר" בדרום מערב. קני המידה שלה לקביעת מורשתה של ה"יהדות-שבסתר" הם: "הקיום של מנהג יהודי במשפחת המוצא; גילוי מורשת יהודית על ידי אמהות וסבתות; ופיתוח אילן יחס משפחתי שאפשר לעקוב אחרי שלשלת היוחסין לתיקי האינקוויזיציה הנמצאים במכסיקו סיטי".<sup>32</sup> לדידה, ניתן לזהות ארבעה היבטים של "יהדות-שבסתר" מודרנית: תודעה של פחד ורדיפה; מנהגים וריטואלים שבסתר, שיש להם מוצא יהודי; התפתחותה של תרבות דתית המאופיינת במיזוג יסודות; והשפעת הסודיות על הנחלת הידע.<sup>33</sup> ג'ייקובס מצביעה על נשים שהדליקו מנורות שמן בליל שבת בכנסיה כמסווה לפעולותיהן, ועל נשים שחגגו את חגה של

27 אטנסיו, עמ' 59. "מניטו" הוא קיצור ומילת הקטנה של hermano, שפירושו אח.

28 מקור המידע המשונה הזה הוא בלסקו מיגל (Blásquez Miguel), עמ' 61-62.

29 אטנסיו, עמ' 61.

30 שם, עמ' 63.

31 שם, עמ' 63-64.

32 ג'ייקובס, עמ' 97-98. בעבודה זו, כמו באחרות, חסרה לחוקרת תפיסה טובה של העניינים העיקריים, וכמו אטנסיו, גם ג'ייקובס הסתמכה במחקרה על אוסף אקלקטי של ספרות מקצועית.

33 שם, עמ' 99.

אסתר הקדושה. לדבריה, מנהגים אלה נוצרו כדי לשמור על קשר לשורשים היהודיים תוך כדי הסוואתם! היא סבורה כי היתה בקרב הנשים "רוחניות מופרטת" (privatized spirituality), למשל בהכנת אוכל, שנחשבה אצלן למעשה דתי.

גייקובס ריאיינה מספר נשים בעלות תפיסה ברורה למדי של מורשתן, שיש להן תחושה חזקה שמורשתן הוא דבר בעל משמעות לעבר ולעתיד; נשים אלה, ושכמותן, שמרו על המורשת והנחילו אותה מדור לדור, תוך שמירה קפדנית על סודיות. אפשר להבין את הדגש על סודיות למרות השנים הרבות שחלפו מאז האיום מצד האינקוויזיציה. הסודיות והנטייה של נשים ליטול את האחריות להנחלת ה"דת" כהבנתן, כלומר בצורה מעוותת ביותר, הן תכונות המופיעות גם בקהילת "היהודים-שבסתר" בבלמונטה שבפורטוגל. הקושי בדרך זו הוא שהאופן שבו מנחלים את המורשת הוא הגורם לעיוותים שנוצרו במשך הזמן: ההמתנה עד לרגע האחרון כדי לחשוף את המורשת האמיתית לצאצאים – על ערש דווי ממש – מחלישה את הסיכוי להנחיל דבר מלבד נוסטלגיה.<sup>34</sup>

מובן שנציגים של היהדות האורתודוקסית אינם מקבלים את הממצאים על "היהודים-שבסתר" מניו מקסיקו. לדוגמה, הרב מרק אנג'ל (Marc Angel), מנהיגה של הקהילה הספרדית-הפורטוגלית בעיר ניו יורק, דבק בעמדתו כי אם ברצונם של האנשים האלה להתקבל כיהודים, עליהם להוכיח מוצא יהודי מצד אמם; ולא, עליהם להתגייר.<sup>35</sup>

אף חוקרים בתחומי האנתרופולוגיה, הסוציולוגיה והפולקלור, דוחים את תוצאות המחקרים הנדונים. המתנגדת הפעילה ביותר היא, כנראה, האנתרופית יהודית ניוולנדר. ניוולנדר מציינת שבעבודת הדוקטור שלה משנת 1997 היא טענה שתמיכה אקדמית בהשרדות של "יהודים-שבסתר" היא תמיכה ב"הישרדות מאראנית מזויפת".<sup>36</sup> לדעתה, הטענה לשורשים יהודיים היא אמצעי להתקדם בסולם החברתי; המניע הוא הרצון לנצח את ההגמוניה של האנגלואים (Anglos), לבנים ממוצא אנגלי או דוברי אנגלית). עוד היא טוענת שאנשים אלה "בוחרים להיות נבחרים", בגירסה הפוכה של מושג טהרת הדם (el limpieza de sangre). פעם היתה זו בושה להיות צאצא של נוצרים חדשים, וכעת מדובר באמצעי לקידום חברתי! חלק מאנשים אלה, היא ממשיכה, רוצים להחליף את זהות המסטיזו בזהות איברואמריקאית, באמצעות המיתוס על מוצאם היהודי.<sup>37</sup>

ניולנדר סבורה כי העבר של ה"יהודים-שבסתר" מבוסס על אינטואיציה או על היקש מהכלל אל הפרט. אומנם עבר זה מושתת על ההכרה במנהגים מקומיים, המכונה על

34 גייקובס ממשיכה את מחקרה, והיא נכנסת לתחומים כמו מצב ה"יהודים-שבסתר" בגלות כמצב אנושי, וניכור והישרדות תרבותית. יש לה תיאוריה לגבי המקווה, שבאמצעותה היא משחררת את הנשים ממאות שנות דיכוי. חוסר בקיאותה בענייני הלכה מעורר לעתים מבוכה בקרב הקורא הביקורתי.

35 ראו הרננדס, עמ' 451.

36 המילה "מאראנית" היא שלה. מידע זה התקבל בדואר אלקטרוני ב-6 בדצמבר 1997, ברשימת H-Judaic. ניוולנדר הודיעה לי שהיא הגישה והגנה על עבודתה בשנת 1997, אך החליטה לשנותה לאור ההתפתחויות בתחום. כעת שם העבודה הוא: *Cannibals, Castes and Crypto-Jews: Premillennial Cosmology in Postcolonial New Mexico*, University of Indiana

37 ניוולנדר, יהודים-שבסתר, עמ' 64.



ידיה "קנון" (או גוף של אמונות), אך אין לקנון זה יסוד בריהוכחה. בתיאור הקשר בין פריטים או מסורות נטולי זיקה חדרמשמעית, משתמשת ניוולנדר במונחים "התמוטטות" ו"צירוף".<sup>38</sup> מיותר לציין שעמדתה פגעה עמוקות ברגשות האנשים האלה, אשר למרות הכל חשו זהות יהודית וזיקה למורשת היהודית.

בין הדוגמאות שמביאה אתנוגרפית זו כדי להוכיח את עמדתה, יש משכנעות יותר ומשכנעות פחות. הסביבון והמשושה ("מגן דוד") מצביעים לכאורה על זיקה ליהדות, אך השימוש בסביבון אינו יכול לשכנע חוקר רציני שיש קשר אמיתי בין המשתמש לבין היהדות. אף על פי כן, ניוולנדר טוענת שזו "אחת התופעות המוזכרות והפופולריות של 'יהדות־שבסתר' בכל הקנון כולו".<sup>39</sup> מופרכת גם הטענה ששימוש ב"מגן דוד" משקף זיקה ישירה ליהדות.

## הערכה

מחקרים רבים בתחום הנידון מלאים דופי. ההתלהבות והקלות שבה קיבלו אנשי התקשורת ואנשי האקדמיה את ההנחה שקיימים צאצאי אנוסים בניו מכסיקו, והרומנטיקה הכרוכה בכך, מעוררות שאלות קשות. עדיין לא ברור כיצד ראוי להתייחס להצהרה הנמסרת על ערש דווי. תמוה הדבר שאדם ישמור בסוד על קשר חזק למורשת היהודית במשך חייו, אך ירצה להנחילו לדור הבא. ומה יחשוב זה שמקבל ממנו את הסוד, אשר חונך כנוצרי נאמן, אך לאחר בדיקה ומחשבה מתחיל להבין סטיות והרגלים משונים של בני משפחתו? העומד מול תופעה זו מתקשה לקבוע אם זו קהילה מדומה; אין תשובה ברורה לשאלה אם אפשר ששמץ של "יהדות־בסתר" שרד חרף מסורת כה ארוכה של דממה, סודיות ובידוד. התלהבותם של חוקרים מסוימים הובילה לחוסר דיוק ולהיסחפות. אפשר וסביר שחלק מהאנשים ב"קהילה" זו הם צאצאים של קונברסוס ושל "יהודים־שבסתר"; וייתכן שהמחקר המוצע על ידי הורדס ואטנסיו יפיג חלק מהעמימות.<sup>40</sup> "אין ספק שהרבה מן הטענות של מורשת, של הישרדות המסורת, או של טוהר (purity) גינאולוגי, הן גרנדיוזיות מדי, אך הבכורה (primacy) הניתנת למורשת היהודית ולזהות מעוררת תשומת לב".<sup>41</sup>

38 ניוולנדר, הקנון, עמ' 19.

39 שם, עמ' 22.

40 לפני למעלה מעשור הכריזו הורדס ואטנסיו כי בכוננתם לחשוף את מירב המידע על אבותיהם של האנשים שעמהם הם באים במגע. הצעת הפרויקט שלהם מגדירה את המטרות הבאות: א – לחפש את שורשיהם של היהודים־שבסתר, בני המשפחות הנירמכסיקניות; ב – לקבוע את זהותם של אלה שהיגרו לניו מכסיקו; ג – לבדוק רישומים של לידות, טבילות, נישואין, מיפקדי אוכלוסין, ארכיונים של כנסיות ורישומי גיוס צבאיים. מטרתם המוצהרת היא ליצור בסיס נתונים עם שמות של כל היהודים־שבסתר הידועים והאפשריים, לצד שמות של חיילים, מתיישבים ומיסיונרים ספרדים בניו מכסיקו, משנת 1598 עד 1821 – ראו אטנסיו והורדס, עמ' 137-138.

41 וורד, מכתב היד.

אין לשלול את האפשרות שחלק מהטוענים למוצא יהודי אינם אלא רמאים ושרלטנים. ייתכן שהטענה הנראית כהיפוכה של טהרת הדם, היא חסרת בסיס ואולי נועדה להמציא ייחוס ושורשים. מאידך גיסא, אם נותרו צאצאים של "יהודים־שבסתר" הנאחזים עדיין במורשתם, נחוץ מחקר שקול וזהיר לגביהם. הקהילה בבלמונטה הצליחה לשרוד עד לחשיפתה ליהדות בת זמננו, אולם היחידים של הדרום מערב לא נהנו ממידה דומה של בידוד וחסרו אף את מעט הידע שנותר בקרב בני הקהילה בבלמונטה.

יכול להיות שלגבי ניו מכסיקו דרוש קנה מידה אחר, לא הלכתי. האוכלוסייה הנחקרת ראתה במנהגיה קשר עם היהדות, קשר שנתן לה זהות "אנוסית־יהודית". אפשר שהפתרון הוא לחקור אותה על פי אמת מידה זו, היוצרת ומסמלת זהות קבוצתית, והמעניקה לאוכלוסייה הגדרה של אלו המקיימים את המסורת היהודית לפי הבנתם. על פי גישה זו, כדאי לבחון את המערכת של שימור הזהות והסמלים בקרב האוכלוסייה הנחקרת. מלבד זאת, ייתכן שהמסורת עוברת לא רק באמצעות המשפחות, אלא גם באמצעות הקהילה – אם כך, כדאי לבדוק גם את המגעים בין הצאצאים, וכיצד אלה נוצרו.

אם ניתן יהיה לאשר את הזיקה ליהדות של האוכלוסייה בניו מכסיקו, הרי מדובר בתופעה היסטורית מרתקת, המסמנת כיוון נוסף שנקטו צאצאי "היהודים־שבסתר" האיברים. המפתח להצלחה של מחקר שכזה טמון בשיטתו ובהפעלה משולבת של מחקר בינתחומי ורב־תחומי. עד כה טרם זכינו למחקר מעין זה, אך ניתן עדיין לתקן את המצב.



קיצורים ביבליוגרפיים

|   |                       |
|---|-----------------------|
| <i>Jewish Folklore and Ethnology Review</i>   | JFER                  |
| T. Atencio, "Crypto-Jewish Remnants in Manito Society and Culture", <i>JFER</i> 18 (1996), pp. 59–97.   | אטנסיו                |
| T. Atencio and S.M. Hordes, <i>A Prospectus: New Mexico's Sephardic Legacy</i> , New Mexico 1987.   | אטנסיו והורדס         |
| B. Anderson, <i>Imagined Communities</i> , London 1991.   | אנדרסון               |
| פ' ביבלניק, אנוסים ונוצרים חדשים בספרד החדשה במאה הי"ז, דיסרטציה, האוניברסיטה העברית, 1995.   | ביבלניק               |
| J. Blázquez Miguel, <i>Inquisición y Criptojudaismo</i> , Madrid 1988.  | בלסקו מיגל            |
| J. Jacobs, "Women, Ritual and Secrecy: The Creation of Crypto-Jewish Culture", <i>Journal for the Scientific Study of Religion</i> 35 (1996), pp. 97–108.   | גייקובס               |
| S.D. Gill, <i>Mother Earth: An American Story</i> , Chicago 1987.   | גיל                   |
| R. Greenleaf, "Historiography of the Mexican Inquisition", <i>Cultural Encounters: The Impact of the Inquisition in Spain and the New World</i> , ed. M.E. Perry and A.J. Cruz, Berkeley 1993, pp. 248–276.   | גריןליף               |
| S.M. Hordes, <i>The Crypto-Jewish Community of New Spain, 1620–1649</i> , Ph.D. dissertation, Tulane University 1981.   | הורדס, עבודת דוקטור   |
| —, "The Inquisition and the Crypto-Jewish Community in Colonial New Spain and New Mexico", <i>Cultural Encounters: The Impact of the Inquisition in Spain and the New World</i> , pp. 207–217.  | הורדס, האינקוויזיציה  |
| —, "Report: 'The Sephardic Legacy in the Southwest: The Crypto-Jews of New Mexico' – Historical Research Project Sponsored by the Latin American Institute", <i>JFER</i> 15 (1993), pp. 137–138.  | הורדס, ד"ח            |
| S.C. Halevy, "Manifestations of Crypto-Judaism in the American Southwest", <i>JFER</i> 18 (1996), pp. 68–76.  | הלוי                  |
| F. Hernández, "The Secret Jews of the Southwest", <i>Sephardim in the Americas: Studies in Culture and History</i> , ed. M.A. Cohen and A.J. Peck, Tuscaloosa and London 1993, pp. 411–454.   | הרננדס                |
| S. Ward, "Converso Descendants in the American Southwest: A Report on Research, Resources, and the Changing Search for Identity", paper presented at European Association for Jewish Studies Conference in Toledo, Spain, July 1998 (unpublished manuscript). | וורד                  |
| K. Teltsch, "Scholars and Descendants Uncover Hidden Legacy of Jews in Southwest", <i>New York Times</i> , November 11, 1990, p. 30.  | טלץ                   |
| M. Cohen, <i>The Martyr</i> , Philadelphia 1973.  | כהן                   |
| L. Levi, "Iglesia de Dios Israelita", <i>JFER</i> 15 (1993), pp. 138–141.   | לוי                   |
| S. Liebman, <i>The Enlightened</i> , Coral Gables (Florida) 1967.   | ליבמן                 |
| א' לפיד, "צאצאים של אנוסים מספרד חיים היום בניו מקסיקו", ידיעות אחרונות, ט' בכסלו תשנ"ב (4.12.1992), עמ' 3.   | לפיד                  |
| ב' מגד, דרכם היהודית של אנוסי "ספרד החדשה" (מקסיקו) במאה הט"ז, עבודת גמר לתואר מוסמך, האוניברסיטה העברית, 1987.   | מגד                   |
| D.S. Nidel and P.J. Citrin, "Modern Descendants of Conversos in New Mexico", <i>Western States Jewish Historical Quarterly</i> 16 (1984), pp. 249–263.  | ניידל וסטרין          |
| J. Neulander, "Crypto-Jews of the Southwest: An Imagined Community", <i>JFER</i> 16 (1994), pp. 64–68.  | ניולנדר, יהודים-שבסתר |

——, "The Crypto-Jewish Canon: Choosing to be 'Chosen' in Millennial Tradition", *JFER* 18 (1996), pp. 19–58.  
 E.R. Silverman, "Long-buried Jewish roots discovered", *Lancaster News*, November 29, 1992, p. 8.  
 I. Medina Sandoval, "Abraham's Children of the Southwest", *JFER* 18 (1996), pp. 77–82.  
 R.G. Santos, "Chicanos of Jewish Descent in Texas", *Western States Jewish Historical Quarterly* 15 (1983), pp. 327–333.

ניולנדר, הקנן

סילברמן

סנדובאל

סנטוס

